

MALUM EXCLUSUM – MALUM INCLUSUM TO VÆSENSFORSKELLIGE FORHOLD TIL DET ONDE

Peter la Cour

Forholdet til det onde synes at konstituere to væsensforskellige tolkninger af tilværelsen, der modstilles i denne artikel. Tolkningerne beskrives i tre brydningsfelter: 1. eksistentielt/religiøst ved modstillingen »gnosticisme/orthodoksi«, 2. personlighedspsykologisk ved modstillingen af William James' typologi »eenfødt/tvefødt« og 3. socialpsykologisk ved modstilling af »new age/folkekirke«. Herudfra tegnes to grupper af sammenhængende karakteristika i tilværelsetolkningerne. Det foreslås, at de to grupper benævnes malum exclusum og malum inclusum som udtryk for menneskelig stræben, der henholdsvis søger at ekskludere eller inkludere det onde i den basale forståelse af tilværelsen.

*»...det onde er en essentiel del af vor væren
og nøglen til fortolkningen af vores liv...«
WILLIAM JAMES*

En klassisk problemstilling: Findes det onde udelukkende i den menneskelige bevidsthed eller findes det reelt i den ydre natur? Disse to modsatrettede forståelser rummer langt mere end filosofiske spekulationer. De er gennemgribende og angår menneskers eksistentielle, personlige og samfundsmæssige liv; de sammenfatter to klasser af holdninger til tilværelsen, personlighedstræk, egenskaber, erkendelser, udsagn og handlinger, og de deler mennesker i to grundtyper af stræben.

Denne artikels formål er at undersøge og beskrive denne påstand nærmere ved at præcisere ideen gennem tre væsensforskellige, historisk helt forskelligartede, men alligevel relaterede områder af menneskelivet:

- 1) Det eksistentielt/religiøse område, hvor fokus vil være på spændingerne mellem de to forhold til det onde, som de kom til udtryk mellem 0-400 år e.v.t. og som var centreret omkring tolkningen af skabelsesmyten.
- 2) Det personlighedspsykologiske område, hvor fokus vil være på to personlighedstyper, den enfødte og den tvefødte, som William James levede beskrev og definerede i *Religiøse erfaringer* fra 1902.

- 3) Det socialpsykologiske område, hvor spændinger og brydningsflader mellem forståelserne har betydning i vores moderne samfund og kan genfindes i nutidige bestemmelser og opgørelser over menings søgende adfærd.

1. Eksistentielt/religiøst

Slagsmålet om arvesynden, gnosticisme og ortodoksi

Der findes to skabelsesberetninger i Første Mosebog. Den første (1. Mosebog 1.1-2.3) handler om, hvordan Gud skaber verden på syv dage. Han begynder med på førstedagen at skabe lys og skille det fra mørket og slutter på sjattedagen med at skabe mennesket i »vort billede, så de ligner os« (Gud er i flertal i teksten). På syvendedagen hviler Herren velfortjent. Mand og kvinde bliver skabt samtidig og som ligeværdige i denne fortælling. Men denne førstplacerede myte om de syv skabelsesdage er historisk dateret til at være den *yngste* (altså den sidste) af skabelsesmyterne. Den har et tydeligt dualistisk præg, modsætninger pointeres og modsætningernes enhed skaber spænding og eksistens. Man tilskriver denne tænkning græsk indflydelse, og man daterer myten til omkring 400 år f. Kr. (Holm-Nielsen, 1972; Pagels, 1993)

Den anden skabelsesmyte er tekstmæssigt placeret efter den ovenstående, men er meget sikkert en hel del ældre. Det er myten om Adam og Eva (1. Mosebog 2.4-3.24), og den udspringer ganske tydeligt fra en agerbrugskultur – næsten al skabelse relateres til agerjord og vejrforhold og spirende planter. I denne fortælling skabes Adam af *jord* som Gud blæser livsånd i, og først bagefter (og dermed underordnet) skabes Eva, der direkte defineres som medhjælp til Adam. Og det er samme Eva, der umiddelbart herefter lokkes af slangen til at spise af frugten fra træet midt i Edens Have, og som derefter giver frugten til sin mand, der uden videre anfægtelser bare spiser, hvad hun giver ham.

Gud har sagt, at spiser Adam og Eva af frugten fra træet midt i haven, skal de dø. Det er *slangen* der siger, at det ikke passer; de skal ikke dø, men deres øjne vil åbne sig, og de vil blive som Gud til at kende godt og ondt. Da de har spist, åbnes deres øjne, og de opdager, at de er nøgne og gemmer sig. Gud opklarer senere, hvad der er sket, og på den baggrund forbander Gud mennesket, forviser dem fra Paradis. Kvinden skal »med smerte føde sine børn« som straf, mens manden »med møje skal skaffe sig føden alle sine dage.«¹ Denne myte dateres til ca. 1000 år f.v.t. og menes at have oprindelse i Mesopotamien (Pagels 1993; Holm-Nielsen et al., 1968).

¹ Der står således hverken noget om æbler eller seksualitet i myten, dette tilskrives senere tolkninger af myten. Rent tekstmæssigt »ligger« Adam først med Eva, efter at de er blevet jaget ud.

Adam og Eva må anses for vores kulturs grundmyte om den menneskelige bevidstheds fødsel, og det er samtidig myten om, hvorfor det onde for evigt er blevet en del af menneskets verden. Skabelse og det onde er tæt forbundet. Myten virker måske simpel, men bliver tolkningsmæssigt hurtigt yderst kompliceret. For hvad er det mere præcist, de gør forkert, Adam og Eva? Hvad er så forkert, at selv ikke Guderne (der også er i flertal i denne myte) vil tilgive det?

Gnosticisme er betegnelsen for en blandet skare af fritænkere og filosoffer samt for ånden i en række skrifter fra de første århundreder efter Kristus². De blev i sin tid bekæmpet energisk, og de gnostiske synspunkter er gennem historien bedst kendt gennem den ortodokse kirkes forsøg på at gendrive dem.

Gnostikerne opfattede sig selv som kristne, men forholdt sig helt frit og meget personligt til den overleverede kristendom. Mest af alt provokerede de den etablerede kirke ved at fortolke centrale dogmer på en symbolsk, allegorisk måde; de opfattede fx Kristi opstandelse som et symbol på en åndelig genfødsel, vi alle skal igennem. (Grane 73, Koch 1973, Pagels 1993)

Ligeledes forholdt de sig frit tolkende (og indbyrdes uenige) til skabelsesmyten. De fandt den absurd forstået som en historie med morale eller som myte med mening. Hvis myten skulle forstås konkret på nogen måde, afslører Gud jo sig selv som både misundelig og uvidende, skriver gnostikerne. Hvorfor måtte mennesket dog ikke blive ligesom Gud? Hvordan kunne Gud ikke-vide, hvad der var sket omkring træet, hvis han var alvidende? Hvor kom slangen fra? Løj Gud, da han sagde, at de ville dø, hvis de spiste af frugten? – Det passede jo ikke, og det vidste slangen.

Nej, skabelsesmyten er en åndelig, allegorisk fortælling, der på ingen måde skal tages konkret, mener gnostikerne. Slangen er jo det klogeste dyr; det er den, der er skaberen, den er måske Kristus selv, hævder nogle få gnostikere endda. Som åndelig, allegorisk fortælling handler historien om, hvordan Eva via slangen bliver sig sin flygtige, åndelige intelligens bevidst og siden vækker Adam, sjælen, til bevidsthed om menneskets åndelige natur og frihed. Før dette var psyken fanget og sov i kødet, og nu vågnede den endelig. (Pagels, 1986)

I Filipsevangeliet fremlægges den tolkning, at Gud er faderen, mens Edens Have er moderen, selve moderskødet, der befrugtes, og hvor fosterudviklingen foregår. Fordrivelsen fra haven er allegorien for spædbarnets fødsel, og i myten om Moses, der skiller det Røde Hav så mennesket kan komme igennem, findes erindringer om fødslen, om vejen gennem livmo-

2 De såkaldt »nytestamentelige apokryfer« er i vid udstrækning gnostiske skrifter, der gennem kirkehistorien mest har været kendt i brudstykker. En stor samling hele, velbevarede skrifter blev fundet ved Nag Hammadi i Ægypten i 1945. Kendte skrifter er bl.a. Filipsevangeliet, Johannes Apokryfon og Jacobs hemmelige Bog.

deren³. Det røde hentyder til blodets farve. (Pagels 1986, s. 85) Adam og Eva er således en psykologisk allegori om vores personlige, indre, eksistentiel/åndelige liv.

Sandheden er relativ og findes kun inde i dig selv, siger gnostikerne. Godt og ondt er subjektive bestemmelser.

Kirkehistorikeren Elaine Pagels, der indgående har beskæftiget sig med disse tanker (1986, 1993) sammenfatter de gnostiske synspunkter under fire overskrifter:

- 1) Forståelse af overleveringerne som symbolsk/allegorisk og ikke historisk konkret
- 2) Påpegninger af mange gudelige kræfter og underguder i kristendommen (Skaberen, Helligånden, Djævelen, Kristus mv.)
- 3) Fastholdelse af Gud som både modergud og fadergud, Gud er androgyn.
- 4) Forståelse af Kristi korsfæstelse og opstandelse som symboler. Blev Kristus virkelig korsfæstet som himmelsk væsen, var han højt hævet over lidelse, mener de (doketisme).

Den ortodokse kirke var voldsomt provokeret af disse tankesæt, og de kirkehistoriske konsekvenser var, som måske bekendt, blodrige og omsiggribende. Men havde de gnostiske standpunkter fået større indflydelse dengang, ville det have ændret kristendommens udvikling væsentligt, og Elaine Pagels argumenterer overbevisende for, at havde synspunkterne for alvor vundet indpas, ville den kristne kirke ikke have eksisteret i dag (Pagels 1986). Den ortodokse kristendom overlevede netop, fordi den var konkret og ikke symbolsk i forståelsen af Kristus, den kunne i kraft af dette bl.a. arbejde med en autoritær leder, der havde arvet ubetvivlelig myndighed (paven). Fastholdelsen af een og kun een Gud gav plads for kun een korrekt og autoriseret lære, og nedprioriteringen af kvindelig religiøsitet og omgangstone (Gud er en mand!) gav plads for en magtbevidst og autoritær struktur. Dette er alle elementer, der faciliterede, at kristendommen historisk sejrede blandt mange religioner i datiden.

Sejren skånedo dog ikke den ortodokse kirke for at forholde sig til, hvad arvesynden egentlig var for noget. Som nævnt ovenfor tolkedes myterne generelt mere håndfast som historiske fortællinger. De tidligste kristne opfattede ikke arvesynden som seksuel, men som moralsk. Mennesket er givet »friheden og moralen fra oven«, siger fx Klemens af Alexandria om syndefaldet, ca. år 180. (Pagels 1993)

Det er først med Augustin ca. år 400, at arvesynden forstås som noget, der er bundet til seksualitet. Augustin argumenterer ligesom gnostikerne med psykologisk tænkning, men ikke tolkende/hermeneutisk, derimod på konkret, biologisk og almenpsykologisk grundlag. Augustins definition af

3 Man genfinder tvangfrit en moderne udgave af det gnostiske univers og symbolsprog i fx Stanislav Grofs forfatterskab, særligt »Den indre rejse 1« (Borgen 1977).

arvesynden tager udgangspunkt i, at mennesket er skænket friheden, men at det ikke magter at bruge denne frihed, netop på grund af arvesynden. Vi kan nemlig ikke styre *seksualiteten*, og derfor bliver friheden til trældom. Det er seksualiteten, der er forbandelsen.

Augustins logik er således:

»..den seksuelle lyst (libido) i vores ulydige lemmer opstod i disse første mennesker (Adam og Eva) som resultat af ulydighedens synd..«⁴

Og videre:

»På grund heraf kaldes disse lemmer (kønsorganerne) med rette pudenta (skamfulde dele), fordi de ophidser sig selv efter eget forgodtbefindende i modstrid med sjælen, som er deres hersker, som var de deres egne herrer.«⁵

Vores frihed bliver derfor af biologisk/psykologiske årsager også vores ydmygelse, vores fald, seksualiteten tager friheden fra os igen:

»Jeg (blev) ikke bundet med fremmed lænke, men med min egen viljes jern. Fjenden holdt fast i min vilje og havde smedet den om til en lænke og bundet mig med den. Min forventede vilje blev til lyst, og når man er slave af sin lyst (libido) bliver den en vane, og når man ikke modstår en vane bliver den en nødvendighed.«⁶

Mennesket er derfor født til at skamme sig over sig selv, eller rettere visse dele af sig selv.

**»Et menneske skammer sig i selve sin natur
over det seksuelle begær.«**

AUGUSTIN⁷

For Augustin er arvesynden altså konkret, bundet til kønsorganerne, og han mener at den befinder sig inde i mandens sæd – i selve naturen. Bortset fra Adam og Eva er alene Kristus født uden sæd, derfor er Kristus ren, deducerer Augustin videre.

Det gode og det onde er altså indlagt i naturen, og det er via naturen, at vi kan komme til erkendelse af det – i behørig skam over vores grundlæggende skyld, fortæller den ortodokse oldkirke.

4 Augustin, ca. år 397, her fra Pagels 1993, s. 174.

5 Augustin, op cit, s. 174.

6 Augustin: Bekendelser, ca. 397/1991 s. 143.

7 fra Pagels 1993, s. 175.

2. *Psykologisk.*

Enfødt eller tvefødt: William James og to typer af erkendelsesstræben

For psykologen og filosofen William James (1842-1910) er mennesket et religiøst væsen *per se*. Irreligiøsitet er også blot en variation af denne grundlæggende trang til at se os selv i en større helhed. Når der i det følgende tales om religiøsitet, handler det altså ikke kun om erkendt religion, men det skal forstås bredere som et udtryk for al helhedsbetonet erkendelsesstræben.

Det er en del af James' skrivemåde og stil, at erkendelse og teori er flettet ind i levet liv. Filosofi, psykologi og religion er ikke adskilt, men sider af den enhed, der hedder mennesket-i-verden, hvilket bl.a. er opfanget i hans kendte formulering af livsprocessen som *a stream of consciousness*. Det er ikke en verden for sig og et menneske for sig, der interesserer ham, men processen og forholdet mellem tingene, hvad han sent i sit liv formulerer i filosofiske termer som radikal empirisme, pragmatisme og pluralisme.

I sin klassiker: *Religiøse erfaringer* (1902) beskæftiger James sig i fire kapitler (kapitel 4-7) indgående med menneskers forskellige måder at forholde sig til det onde på.⁸

8 Historien bag denne tekst er, at en mæcen ved navn Adam Lord Gifford i 1887 testamenterede en større pengesum til en årlig forelæsningsrække over emnet »Naturlig religion« ved universitetet i Edinburgh. James var blevet inviteret i 1898, men havde udsat det indtil året efter, hvor han sammen med sin kone ønskede at tage et sabbatår med rejser i Europa, og i den forbindelse holde forelæsningerne. Hans helbred blev imidlertid meget dårligt, og da han i 1899 ankom til Europa, var han både syg og deprimeret, og han måtte udsætte forelæsningerne endnu en gang. Han konsulterede i lang tid forskellige europæiske læger og kom i efteråret 1900 til Rom, hvor han forsøgte sig med *Robert-Hawleys Lymfe Compound*, der skulle injiceres to gange dagligt. Samtidig lettede hans depression en smule, og ved årsskiftet 1900/01 havde han fået skrevet de syv første forelæsninger, hvoraf forelæsningerne 4-7 omhandlede forholdet til det onde, der var så påtrængende et personligt problem for ham i samme periode (Björk 1997, Simon 1999).

Han afholdt ti forelæsninger i Edinburgh i maj/juni 1901 og atter ti år derefter; de samlede tyve forelæsninger udkom samme år under titlen: »Varieties of religious experience. A study in human nature«. Bogen udkom (i forkortet udgave) på dansk i 1906, nye udgaver igen i 1911 og 1916, i genoversat (og nyforkortet) form i 1963, og den er atter under dansk bearbejdning og vil foreligge i fuld længde og i fornyet oversættelse på dansk i 2003/2004. Ordlyden i citaterne i herværende artikel er taget fra denne nye oversættelse, der udføres af Tom Havemann. Da oversættelsen endnu kun foreligger i manuskriptform, kan sidetal ikke påføres meningsfuldt. I stedet er påført sidetal i den autoriserede amerikanske udgave: *William James. Writings 1902-1910*.

Enfødt

James beskriver i forelæsning fire og fem, hvad han kalder religion af enfødt type eller »the religion of healthy-mindedness« – sindssundhedens religion. Denne type kan findes i såvel lette som ekstreme udgaver, men James bestræber sig for at finde de ekstreme udgaver, idet han mener, at det er gennem ekstremerne, at man tydeligst ser kendetegn og karakteristika. Han sammenligner et andet sted studiet af ekstremer med studiet af ting under et mikroskop.

Den enfødtes holdning til tilværelsen tegnes i grundform lyst og indlevet af James: Der er nogle mennesker, der er født med et par flasker champagne på kontoen. Hos nogle mennesker er lykken medfødt og uforanderlig – de behøver ikke anstrenge sig – de er forsikrede om, at livet som sådan er godt. Oplevelser af nærvær opleves næsten altid som fulde af lykke, skriver James, og lykken tillægges let en sandhedsværdi. (James 1902/1987 s. 77) Hvis *han* er lykkelig, må det jo være rigtigt for *ham*! Denne livsholdning tillægges også ofte religiøs værdi, for der består en tæt relation mellem menneskelig lykke og religion – uden at det skal forstås så hedonistisk, at ethvert smil og al latter er religiøse udtryk. Oplevelser af religiøs lykke og nærvær bliver på samme tid virkninger af og forudsætninger for selve religionens sandhed.

James' eget gemyt er tydeligvis ikke af enfødt natur, særlig ikke som han havde det mens teksten blev skrevet, og man fornemmer flere stænk af misundelse over den enfødtes temperament:

»Vi har forhåbentlig alle en ven, måske oftere kvinde end mand, oftere ung end gammel, hvis sjæl ejer denne himmelblå kulør, og som er mere beslægtet med blomster og fugle og alskens fortryllende uskyld end med dunkle, menneskelige lidenskaber, en ven, der ikke kan tænke ondt om Gud eller mennesker, og hos hvem den religiøse glæde findes fra begyndelsen og derfor ikke skal befries fra nogen tyngende byrde.«⁹

Som eksempler på personer af den enfødte type nævner James historiske skikkelser som Frans af Assisi, (der inddrog alt i naturen som nær familie: Fader sol, Broder vind etc.) og den unge Rousseau, der i sin tro på vækst og udvikling anså naturen som i bund og grund god, blot man stolede nok på den. Blandt James' samtidige nævnes forfatteren Walt Whitman og en unitar-forfatter E.E. Hales som arketypisk enfødte:

»Jeg husker tydeligt, at de halv-filosofiske romaner, der udkom, da jeg var ved at blive voksen, havde et og andet at sige om de unge mænd og kvinder, der stod over for »livets problem«. Jeg havde ingen anelse om, hvad livets problem bestod i. Jeg fandt det let at leve af al kraft, fandt det fornøjeligt og betragtede det nærmest som en selvfølge at lære, når der nu var så meget at lære, og naturligt at give en håndsrekning, hvis lejlighed bød sig – og gjorde man det, ja så nød man livet, fordi man ikke kunne la-

9 James 1902/1987 s. 79.

de være med det og uden at overbevise sig selv om, at man burde nyde det.«¹⁰

James opretholder sin positive fremstilling et lille stykke vej endnu og mindinddrager som centralt, at den enfødte systematisk ser bort fra det onde:

»Fortielsen af det onde kan i et fuldkomment redeligt og ærligt sind udvikle sig til en bevidst, religiøs politik eller stillingtagen. Meget af det, vi kalder ondt, skyldes udelukkende den måde, mennesker møder det pågældende fænomen på.«¹¹

Men så holder den positive beskrivelsesmåde op. For den »bevidste, religiøse politik eller stillingtagen« bliver hos nogle mennesker til en systematik af påtaget optimisme, og denne bliver igen gjort til en livsfilosofi. Det bliver religionen for dem at lukke øjnene og fortie det onde. Den naturlige tendens til optimisme bliver i sine mere systematiske og ekstreme udgaver nærmest sygelig, fortsætter James, og sådanne personer får »svækket deres evne til ydmyghed og sorg«.

Den påtaget naive opretholdelse af positiv tænkning behøver ikke at være af erkendt religiøs karakter. James finder også denne holdning i den udbredte fremskridtstro på »videnskaben.«¹² Dengang handlede det om den frembrusende »evolutionisme«. Et eksempel herpå:

»For mig at se er synd en tilstand, en sygdom, der skyldes menneskets mangelfulde udvikling. Vi forværrer blot sygdommen ved at ruge over den. Vi skulle hellere tænke på, at ligheden, retfærdigheden og alle menneskers mentale og fysiske velbefindende om en million år vil være af en sådan beskaffenhed, at ingen vil ane, hvad ondskab eller synd er.«¹³

James noterer tørt:

»Søger vi efter et sønderknust og angergivent hjerte, behøver vi tydeligvis ikke spilde mere tid på denne person. Hans tilfredshed med det endelige omslutter ham som en hummerskal...«¹⁴

Et nutidigt eksempel på »positiv tænkning« som livsprincip kan findes i en artikel af E. Targ (2002), der omhandler metodevanskeligheder ved at arbejde videnskabeligt med psykiske healere. Det nævnes her, at healerne i nogle bestemte forsøg blev bedt om at »dræbe cancercellerne« i en reagensglasopstilling, hvilket de nægtede. Derimod ville de gerne »udstråle harmoniserende energi« hen over samme opstilling, hvilket efter det beskrevne medførte tilbagegang af cancerceller.

10 E.E. Hales, op. cit. s. 81.

11 Ibid., s. 86.

12 Nu om stunder er det vel nærmest den form for videnskabstro, der oftest kommer til udtryk i tidsskrifter som fx »Illustreret Videnskab«, men som også kan ses ureflekteret i fx en del lægevidenskabelig formidling.

13 Anonym ateist, op. cit. s. 90.

14 Ibid., s. 91.

Denne systematiserede form for optimisme og lyssyn er som nævnt ikke James' kop te, men alternativet bliver på den anden side heller ikke tegnet for kønt. Fornemmelsen af James' egen psykiske tilstand og natur melder sig uvilkårligt i følgende:

»Det ulykkelige menneskes holdning er ikke kun smertefuld, men også ussel og hæslig. Findes der noget mere ynkværdigt og uværdigt end den klynkende og klagende sindstilstand, uanset hvilke ydre onder der har fremkaldt den? (...) Denne sindstilstand forstærker blot det problem, der udløste den og forværrer situationen yderligere.

(...) Og derfor vil vores beslutning om ikke at give os jammeren i vold – en beslutning, der træffes på et forholdsvis lille sted i vores indre – måske resultere i et arbejde, der først hører op, når hele virkeligheden er blevet underordnet en tilstrækkelig optimistisk fremstilling.«¹⁵

Den gennemførte enfoldte livsindstilling bliver som kollektiv, religiøs retning betegnet som »Mind Cure-bevægelsen« af James – og den kan uanstrengt sidestilles med vore dages »New Age« bevægelse, der som ide-system på ingen måde er af ny oprindelse. Dengang som nu er det »en magtfaktor af betydning« i det religiøse landskab, hvilket uddybes senere i denne artikel.

James beskriver Mind Cure som en blanding af de fire evangelier, Berkeleys idealisme, spiritisme, populær udviklingslære og hinduisme. Som religiøs retning kendetegnes Mind Cure ved et gudsforhold, hvor vi anses for forskellige fra Gud i grad, men ikke i slags, og målet med den menneskelige tilværelse bliver at erkende, at »min Gud og jeg er eet«.

Gudsbilledet er ikke personligt, Gud kan antage mange former:

»Universets store, centrale kendsgerning er den evige og magtfulde ånd, der står bag alting og viser sig gennem alting.(..) Jeg er ligeglad med, hvilken betegnelse man end måtte hæfte på den, det være sig Nådens Lys, Forsynet, Oversjælen, almagten.(..) så længe der ikke er tvivl om selve den store, centrale kendsgerning.«¹⁶

Mind Cure er en form for sorgløshedsbevægelse og et »afslapningens evangelium«, der i de ekstreme former opfatter det onde som uvidenhed om den kendsgerning, at vi selv er Gud, det onde er »avidya, uvidenhed, noget, man blot skal vokse fra og lade bag sig, overskride og glemme!«¹⁷ I de skarpeste formuleringer, som hos datidens Christian Science-bevægelse, anses det onde simpelthen for en løgn – og den, der nævner det onde, er en løgner.

I Mind Cure betragtes tanker som ting og som »kræfter«. Tanker og tanke-mønstre betragtes igen som overordnede materien, og tanker har virkeli-

15 Ibid., s. 87.

16 R.W. Trine, i op. cit. s. 97.

17 Ibid., s. 103.

ge effekter i materien. Sindet kontrollerer og skaber realiteten, lyder det fra Mind Cure-ånden, der siger:

»Lev som om jeg er selve sandheden (..), og hver eneste dag vil vise dig, at du har ret. Hele din kropslige og mentale erfaring vil bevise, at naturens styrende energier er personlige, at dine egne tanker er kræfter, og at universets magter reagerer direkte på dine individuelle behov og ønsker.«¹⁸

Det er et kendemærke for James' metode, at selv om han tydeligvis ikke er enig i indholdet, beskriver han det indlevet og fænomenologisk. Han anerkender fuldt ud og undersøger oprigtigt oplevelser og de konsekvenser, de bringer med sig – til forskel fra så mange senere religionspsykologer (se fx Argyle, 2000).

James anerkender ikke kun intellektuelt, men yderst konkret: Mind Cure-bevægelsen har store praktiske resultater, skriver han, den bringer reel lykke til mange mennesker, og der er utallige eksempler på uforklarlige psykiske og kropslige fænomener og helbredelser i omegnen af denne tænkning. Han tænker ikke mindst på psykisk healing, som han finder veldokumenteret ud fra praktisk tænkning, dvs. realt. James noterer også, at mange »højtuddannede mennesker« anser troen på individualiserede, personlige kræfter i naturen som det mest direkte bindeled til virkeligheden.

Det er klart, at naturvidenskaben kalder alt sådan noget for overtro, hvad James gør til genstand for diskussion. For når »den videnskabelige sekt« siger det modsatte, og argumenterer med erfaringer og bruger empiri som målestok, så pointerer James højlydt, at det gør Mind Cure-bevægelsen også – det er blot nogle ganske andre erfaringer, der bruges som målestok og bevis for verdensbilledet.

Tvefødt

Det tvefødt temperament beskriver James med langt mindre besvær. Hans forelæsninger nr. seks og syv bærer overskriften: The sick soul. De tvefødtte er dem, hvis sjæle er »følsomme for disharmoni«, og det er mennesker, »for hvem det onde (..) er noget langt mere dybtgående og generelt, noget forkert eller lastefuldt i selve deres inderste natur, der ikke kan ryddes af vejen ved nogen ændring af miljøet eller overfladisk forandring af selvet, og som kræver et overnaturligt lægemiddel.« (Ibid. s. 127)

En lille tekststump fra Luthers hånd illustrerer, hvad James mener med den tvefødtte personlighed:

»Da jeg var munk, troede jeg, at jeg var fuldkommen fortabt, hvis jeg på noget tidspunkt fornemmede kødets lyst – det vil sige følte den ringeste form for ondsind såsom kødeligt begær, vrede, had eller misundelse mod en eneste af mine ordensbrødre. Jeg forsøgte på mange måder at dysse min samvittighed til ro, men det lod sig ikke gøre, for mit køds begær vendte al-

18 Ibid., s. 113-4.

tid tilbage, således at jeg ikke kunne finde hvile, men til stadighed hjem-søgt af tanker som: 'Denne eller hin synd har du begået!'.¹⁹

Sortsynet og den dårlige samvittighed er centrale kendetegn for den tvefødte, men det er kun den ene side af sagen. Den anden er, at tankemåden ligger tæt til den virkelige verden, at den repræsenterer en erkendelsesmulighed, der er sand.

Hvis den enfødte falder i sit løb, rejser han sig og løber videre – han lægger faldet bag sig, glemmer det hurtigst muligt. Men det er ikke erkendelse af virkeligheden, skriver James. Det er kun erkendelse af et udsnit af virkeligheden, for faldet er en virkelig del af verden. Ser man bort fra det, erkender man falsk. Den tvefødtes attitude er derimod en bestræbelse på at erkende verden som en enhed, som verden virkelig er – en erkendelsesmæssig monisme, en teologisk monoteisme. Virkelige monoteister må erkende, at Gud selv er ond, alt andet er en form for polyteisme, bemærker James skarpt.

Hvis man tænker over virkeligheden som den er, bliver der ikke tale om noget skønneri. Døden er vores uundgåelige skæbne, og »vores natur har rod i nederlaget«. Vi kan kun »efter bedste evne bortlede opmærksomheden fra sygdom og død, og de slagtehuse og den endeløse række af grusomheder, vores liv er baseret på.«(s. 88)

James indfører ideen om en »lidelsestærskel«. Han mener, at nogle mennesker er født tæt på den og meget let kan mindes om verdens realiteter: »...hvor mange led af sygdomme, farer og ulykker er ikke indsat i selv den mest sunde og heldige tilværelse? Uventet stiger noget bittert op fra en hver glædens kilde (...) Livets summen ophører ved dets berøring, ligesom en klaverstreng holder op med at svinge, når dæmperen falder ned på den«²⁰

Op herfra løber stoffet tydeligvis af med James. Forelæsningerne seks og syv bliver begge meget lange – alt for lange, kan man mene – og med ofte gentagne pointer. Det er kun de sproglige variationer, der forandrer den mismodige og udmattede livsindstilling, James kan forklare med al tydelighed. Men det er ikke mismodet som sådan, det er tilværelsens realitet, der er på spil. Man skal ikke lade sig forføre af den enfødtes lyssyn, for »...at tillægge simpel glæde ved livet religiøs værdi er jo det samme som at gøre glem-somhed og overfladiskhed til noget helligt...« (s. 132).

To steder anvender James et sprogbillede, hvori der indgår en *orm* – sikkert ganske uden bevidst tanke på slangen fra Edens have – men det onde finder for James åbenbart nemt form som en orm:

»...øges irritationsniveauet, samtidig med at smertetærkslen falder, vil den *orm*, der gnaver i kernen af vores sædvanlige glæder, straks komme til syne og forvandle os til melankolske metafysikere.«²¹

19 Luther, op. cit. s. 122.

20 Ibid., s. 129.

21 Ibid., s. 132, min kursiv.

Der gnaver sådan en orm »i kernen af ethvert filosofisk system af positivistisk, agnostisk og naturalistisk tilsnit,« fordi sådanne verdensanskuelser prøver at begribe den ydre verdens nedslående betingelser:

»Den gamle mand, der lider af en snigende, indre sygdom, kan måske nok le og drikke vin på samme måde som før, men han kender nu sin skæbne, for lægerne har afsløret den for ham, og denne viden berøver ham enhver glæde ved latteren og vinen. De er dødens følgesvende, *ormen* er deres broder, og de bliver fade og tomme.«²²

James gør meget ud af at lægge afstand til egentlige patologiske depressioner, der efter hans viden ikke har bidraget til noget religiøst system.²³ Han kan dog ikke dy sig for at afgive en fire-fem citateksempler på, hvordan det forholder sig, når sortsynet er patologisk. De skal forbigås her, men han mener alvorligt, at patologisk depression mest af alt er irreligiøs. I modsætning til den patologiske depression rummer den tvefødte realitetsforståelse en religiøs forløsningsmulighed i sig.

Tolstoj er hovedeksemplet på det tvefødte temperament. Tolstoj oplevede gennem flere år psykiske »standsninger«, hvor han pludselig var rådvild med hensyn til, hvordan man egentlig bar sig ad med at leve? Hvordan gør man? Hvad skal man gøre?

Lige i kølvandet på disse »standsninger« kom en række tanker og følelser:

»Jeg følte det som om en eller anden havde spillet mig et ondskabsfuldt og forrykt puds. Man kan kun leve, så længe man er beruset af livet, for når man er ædru, kan man ikke undgå at se, at det blot er et stort gøglespil.... Er der noget i livet, som ikke opløses og tilintetgøres af den død, der venter mig? Disse spørgsmål er de enkleste på denne jord. De findes i ethvert menneskes sjæl, lige fra det enfoldigste barn til den viseste olding. Jeg har erfaret, at livet ikke kan fortsætte, medmindre man har et svar på dem.«²⁴

Svaret på disse spørgsmål er nemlig, at der midt i malstrømmen af den ene sortseende tankerække efter den anden, hvor selvmordet er den eneste logiske løsning, hele tiden ligger en lige så reel mulighed for forløsning af lidelserne:

»...sideløbende med alle disse desperate tanker og overvejelser følte mit hjerte en helt anden længsel, som jeg kun kan betegne som en tørst efter Gud. Denne higen efter Gud havde intet at skaffe med mine tankerækker – ja, den var nærmest i direkte modstrid med dem – men den kom fra mit hjerte.«²⁵

22 Ibid., s. 133, min kursiv.

23 Der må gøres opmærksom på, at der er tale om en klassisk depressionsforståelse og -diagnostik. Hvad James ville mene om nutidens symptomsammentalte depressionsdiagnoser vides ikke.

24 Tolstoj, op. cit. s. 144-5.

25 Tolstoj, op. cit. s. 146.

Det tager James to lange forelæsninger at komme frem til i korthed at fremsætte, hvad den tvæfødtes livsindstilling og eksistentielle/religiøse attitude indeholder:

».. her er vi inde ved selve kernen ved det religiøse problem: Hjælp! Hjælp!«²⁶

Når realismens beskhed først for alvor har fået sit tag, når de tvæfødte tankerækker først én gang er nået til fuld udfoldelse, er det ikke længere muligt at nå tilbage til den umiddelbare sorgløshed som hos den enfødte. James udtrykker det i bibelske vendinger:

»Når desillusionen har nået et sådant omfang, kan der sjældent blive tale om en *restitutio ad integrum*, altså en fuldkommen helbredelse. Man har spist af kundskabens træ, og paradiset lykkes vender ikke mere tilbage (...), når det lidende menneske frelses, sker det ved noget, der tilsyneladende er en genfødsel, en dybere form for bevidst væren, end dette menneske tidligere har kendt.«²⁷

Den tvæfødtes mismod er altså lænket til den reale verdens grusomme natur, men den tvæfødtes erkendelse er samtidig den eneste erkendelse, der ikke bygger på livsløgn: Det er en virkelig erkendelse af den ydre verden, erkendelse af »de slagtehus og den endeløse række af grusomheder, vores liv er baseret på« – det onde.

Opsamling og diskurs: James' pluralisme

William James opstiller disse to menneskenaturer, hvor forholdet til det onde er den mest centrale skillelinje. De to holdninger modsiger og udelukker hinanden.

Den enfødte formår at holde det onde uden for det levede liv og finder den tvæfødtes natur ubehagelig:

»..den syge sjæls livssyn er umandigt og sygeligt. Der er ligefrem noget obscønt ved disse vredens børn og genfødselsfanatikere, der graver sig ned i jorden i stedet for at leve i dagslyset, frembringer frygt og kredser om enhver form for uhumsk elendighed.«²⁸

Den tvæfødte tager sin indsigt i virkeligheden til efterretning og mener, at menneskets stræben netop må fuldbyrdes i denne sande erkendelse. Den enfødte kommer aldrig langt som menneske, »..eftersom de onde kendsgerninger, som (den enfødte) nægter at gøre rede for, tydeligvis er en del af virkeligheden, ja, i sidste ende er de måske den bedste nøgle til livets mening og sandsynligvis også de eneste fænomener, der kan åbne vores øjne for de dybeste sandheder.«²⁹

26 James 1902/1987, s. 151,

27 Ibid., s. 146,

28 Ibid., s. 152,

29 Ibid., s. 152,

Der opstilles altså en fuldstændig dikotomi mellem de to synspunkter, men James træder først for alvor i karakter, når han skal forholde sig til deres indbyrdes modsætningsforhold. Han giver sit tidløse bud på en erkendelsesteori: Man fraskriver ikke den ene til fordel for den anden. James gør tværtimod modsætningen til hele sin filosofis morale.

Selv om hans sympatier og egen tænkning ganske tydeligt er af tvæfødte natur, finder han tendensen til, at man forlænger den »realitetsbetonede« tilgang ved at ophøje den til Sandhed med stort S, fordummende. Således skriver han fx om naturvidenskabernes ideer om at besidde forståelse af verden som sådan:

»Efter min mening er de sekteriske videnskabstilhængeres påstande mildest talt forhastede. De oplevelser, vi har beskæftiget os med (...) viser helt tydeligt, at universet er mere mangesidigt end nogen sekt, ja, selv den videnskabelige sekt tager højde for...«³⁰

Grunden til, at erkendelsen af realiteterne i den ydre verden alene må anses for begrænset, er, at erkendelser gjort ud fra holdninger af enfødt type *også reelt virker og gør gavn* i den virkelige verden:

»Religion i form af Mind Cure-metodikken skænker nogle af os ro i sindet, moralsk vished og lykke og forebygger visse sygdomme lige så godt som videnskaben, ja endog bedre...«³¹

Derfor konkluderer James:

»Slutsummen af alle vore erfaringer viser jo helt tydeligt, at verden kan betragtes ud fra mange idésystemer. (...) Og hvorfor skulle verden ikke være så kompleks, at den består af mange virkelighedssfærer, der griber ind i hinanden og som vi derved kan nærme os ved skiftevis at gøre brug af forskellige begreber og indtage forskellige holdninger.«³²

I disse argumenter og konklusioner ligger grundformen til både pragmatismen og pluralismen, de filosofiske synspunkter, der derefter kom til at optage James indtil hans død otte år efter. Pragmatismen formulerer han senere som læren om, at alt hvad der *virker* i den virkelige verden er reelt – sandhed findes, men den er en begivenhed, der opstår det øjeblik, hvor den virker, og den er langt fra bundet til den ydre verden. Pluralismen kan i kortfattet form indeholdes i sætningen: *Forhold er lige så reelle som ting* – hvorfor videnskab om ting eller »fakta« aldrig kan blive fyldestgørende for forståelsen af verden.

30 Ibid., s. 116.

31 Ibid., s. 116.

32 Ibid., s. 116.

3. Socialpsykologisk/kulturelt.

Nutidig new age-tænkning og den moderne folkekirke

Tilværelsestolkninger i det nutidige Danmark er ikke lette at få et præcist billede af, men man kan tegne nogle brede pennestrøg. Danske sociologer har gennem de sidste 15 år som et led i en international undersøgelse af menneskers værdier³³ registreret aspekter af danskernes syn på forskellige religions- og eksistensområder. Senest er udgivet »Danskernes Værdier 1981-1999« (Gundelach 2002).

Af disse opgørelser fremgår det, at opfattelsen af danskerne som et gennemgående a-religiøst folkefærd ikke er korrekt, men den danske religiøsitet og eksistensforståelse ser anderledes ud end i andre vestlige lande som fx England og USA (se Argyle 2000). Danskerne er langt mindre kirkeligt orienterede i religiøsitet, men et stort flertal tilslutter sig en tilværelsestolkning med få eller mange religiøse elementer.

Desuden fremgår det, at værdierne ændrer sig hele tiden. Gennem det seneste tiår har ideer og tankeindhold, der findes i førnævnte *New Age*-bevægelse langsomt vundet større indpas i en bredere del af befolkningen, mens den mere *traditionelle kristendoms* univers har været i tilbagegang i samme periode.

New Age er som bevægelse et mangefacetteret fænomen, der ikke let bringes på formel. Et godt forsøg er dog gjort af svenskerne Geels og Wikström (2001). De beskriver bevægelsens grundlag således i en række kernepunkter:

New Age-bevægelsen skal forstås som såvel en *idestrømning*, et *socialt netværk* og en uoverskuelig mængde mentale og somatiske *teknikker*, der har til formål at omforme det enkelte menneskes indre liv. Bevægelsen er udpræget tilladende og åben over for anderledes tanker, når blot hovedmålet er rettet mod menneskelig udvikling eller helbredelse.

Bevægelsen er uden ydre struktur eller organisation, men består af en række enkeltpersoner, bøger og mindre netværk, der arbejder for forandring af enkeltmenneskers liv. »Tankens magt« er ofte prioriteret i forhold til ydre betingelser og omstændigheder. Alt peger opad og fremad. Der bygges ikke noget sæt af læresætninger op, tankesystemer betragtes som filosofisk leg, ikke som dogmatik. Dogmatik – forstået som læren om rigtig og forkert tolkning – findes ikke, idet åndeligheden kun kan legitimeres internt, dvs. at den enkelte er den eneste, der i sit indre er i stand til at vurdere, hvad der er sandt og hvad der er falsk – dermed er sandt og falsk, godt og ondt relative begreber. Mangfoldighed og permissivitet er således en del af grundlaget.

³³ Det drejer sig om »Worlds Values Survey«, der tilskrives R. Inglehart et al. og som består af en række befolkningsundersøgelser, der gennemføres med regelmæssige mellemrum i en stor del af verdens lande. Der findes heri en del spørgsmål omkring foranderlige størrelser såsom lykke, politiske holdninger, børneopdragelse og religiøse emner.

De mange teknikker til personlig udvikling har ofte et psykoterapeutisk udgangspunkt og forklarer sig ofte med almindelige psykoterapeutiske termer. Men det er karakteristisk, at grænsen mellem åndelighed og psykologi er flydende. Formålet med teknikkerne er at demonstrere og at arbejde med »tankeformernes magt« for derigennem at komme i kontakt med de åndelige eller psykiske energier, der ikke normalt er til rådighed. Begreber som intuitiv visdom, kosmisk enhed og kosmisk bevidsthed står centralt i den åndelige udvikling, der arbejdes med.

Som regel anses det jordiske menneskeliv som et af mange i en lang udviklingsproces: Reinkarnationstanken er gennemgående, og i modsætning til den almindelige måde at forholde sig på ikke i symbolsk, men i konkret forstand.

Der er uklare grænser mellem Gud og den enkelte, og Gud opfattes gerne i mere abstrakte, upersonlige former – en verdenslov, et kosmisk princip mv. Målet med den åndelige udvikling er at blive – eller erkende, at man altid har været – en del af denne allestedsnærværende, kosmiske energi.

Gud opfattes med teologiske termer alene som immanent, og den »himelske orden« kan folde sig ud her og nu ved personers åndelige forandring.

Traditionel kristendom, »folkekirkekristendom«, er i dagens Danmark heller ikke på nogen måde entydig. Det er dog ganske tydeligt, at fokus og begrebsapparat ligger helt andre steder end ovenfor. Man er i folkekirken forpligtet til at holde sig inden for det lovgrundlag, der siger, at den danske folkekirke er luthersk-evangelisk, hvilket måske kan lyde rimeligt veldefineret, men i realiteten er det et historisk foranderligt idegrundlag, som det vil føre for vidt at komme ind på her. En række nugældende kernebegreber i dagens kristendom kan dog i rimelig grad hentes fra en mainstream dogmatisk fremstilling, fx fra domprovst R. Arendts »Tænkning og tro. Religionsfilosofi – Dogmatik – Etik« (1998), der er udkommet i flere, let forandrede udgaver siden 1967.

Helt summarisk fremgår det af de centrale læresætninger heri, at der er afgørende forskel på den personlige Gud, der skabte universet og på mennesket. Der er bygget bro over denne *væsensforskel* af personen Jesus, som Gud har ladet åbenbare, og i denne *åbenbaring* ses et glimt af Guds sande væsen. Åbenbaringen er altså en autoritet, der ikke er tolkbar som sådan, den er af natur over menneskets forståelses- og handlingsunivers. Biblen er beretningen om denne åbenbaring, og som sådan har Biblen – upåvirket af dennesidig, ny viden om dens tilblivelse, tid og personer – en ubetvivlelig status som autoritet. Man kan derfor lægge indhold og alvor i begreber som lydighed og kald.

Denne autoritet er stadig en del af kirkens væsen og virke, idet kirken via de lutherske to sakramenter (katolicismen har syv) kan indgå i et forhold til Skabelsens Gud, der er uden for tiden og rummet. Sakramenterne er dåben

og nadveren. Gud er opfattet som transcendent, som det udtrykkes teologisk, hævet over dette univers, men alligevel reelt til stede.

Det er Jesus Kristus som historisk og konkret person, der gør det muligt for mennesker at leve i denne verden uden at bukke under for den kosmologiske skyld, der ligger i menneskenaturen. Mennesket er på samme tid både skabt og forkastet af Gud, fordi vi af natur bukkes under for det onde; begreber som syndsbevidsthed, skyld og retfærdiggørelse bliver herved helt centrale. Det er dogmatikken omkring Jesu Kristi sonoffer – forsoningstanken, hvor menneskets natur alligevel indsættes i den himmelske orden trods al dens ufuldkommenhed og elendighed – der er det altafgørende omdrejningspunkt. Ikke som abstrakte begreber og symbolfortælling, men med en eller anden form for real substans, der omhandler de reale jordiske forhold.

I denne folkekirketeologiske hovedstrøm lægges der et stærkt modsætningsforhold til psykologi for dagen – både forstået som videnskaben om mennesket og som redskab til selvforståelse. Psykologi opfattes bredt som »menneskers forsøg på at frelse sig selv«, hvilket er i modsætning til den lutherske lære, hvor mennesket som nævnt er født syndigt og netop kun kan frelses som kollektiv og via forsoningen. (Arendt 1998, s. 177). Forsøger man at frelse sig selv fx ved interesse for psykologi, går man væk fra denne tro – psykologi er teologiens modpol, hvis det skal trækkes groft op (ibid. s. 152). Psykologisk menneskeforståelse er, hvad der smagfuldt betegnes som »sjælens indkrogethed i sig selv«.

Det skal dog her pointeres, at kristendommen i sit grundlag og i sin historie har mange muligheder for helt modsatte teologiske konklusioner end ovenstående – og at disse tolkninger også er til stede i dagens Danmark (se fx Sjørup, 1992). Og hvad angår forholdet til psykologi mærkes netop i disse år fornyet interesse blandt teologer, ligesom der også ses fornyet interesse for teologi blandt psykologer.³⁴

De forandringer i danskernes religiøse forestillinger, som religionssociologerne registrerer, kan illustreres i nedenstående tabeller, der er udvalgt i forsøg på at belyse de centrale tendenser. Således tabel 1, der dels synes at pege på, at der er en voksende interesse for religiøs livsorientering gennem 1990'erne (hvad også andre statistiske opgørelser tyder på) og dels, at retningen i denne nye interesse bevæger sig væk fra troen på en »personlig Gud« og mod troen på en »særlig åndelig kraft«.

34 Både i København og Århus har der i universitetsmiljøerne etableret sig selskaber og fora, der søger at undersøge forholdet mellem teologi og psykologi, bl.a. ved jævnlige foredragsarrangementer.

Man kan dog stadig undres over, hvor lidt troslivets oplevelser og erfaringer italesættes i dagens folkekirke. Det subjektive, oplevelsesorienterede aspekt af religiøsitet synes nedprioriteret og ofte søgt latterliggjort.

Tabel 1. »Hvilket af disse udsagn kommer nærmest Deres tro?«³⁵

	1981	1990	1999
Der er en særlig åndelig kraft	27%	34%	38%
Der er en personlig Gud	27%	20%	25%
Jeg ved ikke, hvad jeg skal tro	24%	24%	19%
Jeg tror ikke, der er nogen form for åndelig kraft eller personlig Gud	23%	23%	18%

I tabel 2 gengives troen på reinkarnation, der som nævnt er et centralt begreb i New Age-bevægelsen. Denne forestilling har stigende tilslutning og blev i 1999 delt af hele 24 % af de danske kvinder, 11 % af mændene. Reinkarnationstroen er mest udbredt blandt de unge.

Tabel 2. Tro på reinkarnation³⁶

	1981	1990	1999
Kvinder	17%	21%	24%
Mænd	9%	12%	11%
Alle	13%	17%	17%

I tråd med disse tal findes også, at andelen af danskere, der tror på »menneskets syndighed« er stærkt faldende i perioden fra 1981-1999, henholdsvis 37 % i 1981 og 21 % i 1999. (Gundelach 2002, s. 87)

Religionssociologerne Andersen & Riis (i Gundelach 2002) argumenterer for, at det moderne menneskes/danskernes religiøse opfattelser er blevet *privatiseret*. Heri ligger, at trosindhold og eksistenciel/religiøs verdens-tolkning i overvejende grad opbygges og tilpasses af den enkelte. Man forholder sig ikke længere til eller overtager en *hel* tradition, men vælger mere frit enkelte dele fra flere traditioner. Kun de færreste danskere mener i dag, at der kun er een sand religion (Gundelach 2002, s. 91).

Det er særligt blandt de unge og de højtuddannede, der ses vækst af denne fornyede, »fri« eksistencielle/religiøse interesse. Tendenserne findes også i Sverige (Geels & Wikström 1999). De unge svenskere formulerer sig »religiøse på deres egen måde«, men de bryder sig i det hele taget ikke om ordet religiøs, idet de identificerer dette ord med en kirkelig, fastlåst lære, som de tager afstand fra. I Sverige tales decideret om en fornyet religiøs

35 Fra Gundelach, 2002, s. 92.

36 Fra Gundelach, 2002, s. 94.

»vækkelse« blandt de unge (Geels og Wikström, 1999, s. 386) og den går hånd i hånd med fornyet interesse i paranormale fænomener som kontakt med afdøde og eksistensen af varslingsdrømme. Vækkelsen består således af en generel, diffus og »frigjort« religiøsitet, der præges af tidens stærke individualisme, konkluderes der hos Geels og Wickström. Temaer og termer som synd og ansvar, skyld og soning er tilsvarende nedprioriteret.

Sammenfatning og diskussion

Trods forskellighederne i de tre tilværelsesområder, der er beskrevet ovenfor, springer en række karakteristiske fællestræk alligevel i øjnene. Skal man forsøge at beskrive en hovedakse, hvorpå forholdet til det onde kan bevæge sig, kan man ud fra de her gennemgåede områder måske tegne aksens yderpunkter i to kategorier og navngive disse henholdsvis *malum exclusum* og *malum inclusum*. Disse har i givet fald vist sig konsistente gennem to tusind års historisk tid og på tværs af flere domæner af menneskelivet. De er dog kun overvejet inden for den kristne kulturkreds, og det er et åbent spørgsmål, hvorvidt de er kulturspecifikke.

En verden, hvor det onde søges ekskluderet

Malum exclusum

Grundsynspunktet er her, at det onde findes som en tolkningstendens i vores indre, i vores forståelser af verden. Forholdet til »troldsplinten« – evnen til at se eller se »uden om« det onde – kan henholdsvis formørke eller udfri vores personlige liv. Det onde er overordnet set en misopfattelse, som det med træning og åndelig udvikling kan lade sig gøre at udelukke.

I omgangen med verdens realiteter vælger vi selv, hvilke aspekter vi forholder os til, og hvilke vi ikke forholder os til. Tilværelsen i sig selv er intet, før den tolkes ind i en sammenhæng. Den tolkede sammenhæng er naturligvis personlig, afhængig af hvert enkelt menneskes udrustning, og den kan aldrig være andet end subjektiv. Der er derfor ingen grund til at lægge for stor vægt på den ydre verdens konkreter.

Traditionen (kulturen) tilbyder sig for den enkelte som en række sammenhænge og symboler, man i princippet kan forholde sig frit til. Det er derfor umodent og på sigt frihedsberøvende at angive eller følge en ydre autoritet; det er i bund og grund kun den enkeltes egne erfaringer og oplevelser, der kan være målestok for sandhed og usandhed. Ligeledes behøver de gjorte erfaringer ikke at have nogen ydre myndighed for andre. Følelserne spiller her en stor rolle, og alle mennesker anses som lige over for Vorherre; kvindelige erfaringer er ligeværdige med mandlige, magtfulde menneskers erfaringer er ligeværdi-

ge med magtesløses. Verden fremstår derfor med utallige facetter og må forstås pluralistisk. Selv Gud har mange ansigter, navne og egenskaber og kan også fremstilles i ikke-religiøse termer som principper. Man kan følgelig kun forholde sig åbent og tilladende over for andres livsverdener, eksistentielle mål og erfaringer.

Lykkes øvelsen med at ekskludere det onde helt, er man tilbage i Paradis.

En verden, hvor det onde søges inkluderet

Malum inclusum

Grundsynspunktet er her, at det onde er en bestanddel af naturen – også menneskets natur. Der findes ingen sand erkendelse, uden at man er i stand til at forholde sig til det grusomme faktum, at vi er dødelige væsner i en meget virkelig verden.

Vi er i fællesskab sat i denne verden, og vores erkendelse af, hvad virkeligheden er for en størrelse er et fælles anliggende. Findes der en Gud, er han højt hævet over dette jordeliv, men givet for os – skabt eller ej – er en meget konkret ydre verden, hvis betingelser og regler vi langsomt kan trænge ind i via kultur og traditioner – det være sig teologiske åbenbarede traditioner eller andres indhøstede erfaringer, som vi kan bygge videre på. Naturvidenskabeligt, politisk, teologisk, psykologisk, familiemæssigt etc. erkender vi fortsat verden ved at godtage kultur og tradition som en autoritet uden for os selv.

Noget er mere sandt end andet, og det sande har mere ret, mere autoritet. Derfor er der forskel på mennesker, de er udstyret forskelligt, og de bedst egnede må lede de mindre egnede. Dette sætter magt på dagsordenen, autoritet og magt er to sider af samme sag. Autoritet er også retten til at bekæmpe det forkerte og mennesker med forkerte indstillinger. Det gælder her, at tænkning og problemløsning er prioriteret højt, mens følelser har mindre vægt, ligesom kvindelige værdier som regel ikke sættes højt.

Men alt dette er underlagt skyldig hensyntagen til, at vi som mennesker i al forskellighed er for intet at regne over for tilværelsens totalitet og mysterium (for de troende den almægtige Skaber). Med denne tanke erkender man egen lidenhed og ydmyghed og må med skyld og skam indrømme sit eget hovmod. Ser man ind i sig selv, må man erkende, at man i den virkelige verden selv er aktiv udøver af det onde – man er ikke et ideal for sig selv eller for andre. Depression og afmagt er den naturlige konsekvens af denne erkendelse. For de gudstroende gives her muligheden for i ydmyghed og guds frygt at forsones med helheden gennem Kristus, der forsoner menneskeheden som kollektiv. For den darwinistiske troende gives muligheden for at forsones sig som